

Goldschmidts to jyske fortællinger

Af EJGIL SØHOLM

I sommeren 1865 foretog Goldschmidt en rejse til Nordvestjylland. Hans levnedsskildrere har antydnet, at der lå romantiske motiver bag. Det har en litteraturforskning med biografisk sigte naturligvis lov til, men det kaster næppe i det foreliggende tilfælde et skarpere forståelsens lys over de tekster¹, som den nævnte og en senere jysk rejse var medvirkende til at frembringe. Man behøver imidlertid heller ikke at arbejde med den hypotese, at det var Eros (se især MB: MG 159 ff), der drev G på rejse til Jylland, selv om hans romerske muse ejede et par godser dér. Den problemstilling, der prægede Gs ophold i London og hans første tid i Rom i begyndelsen af årtiet: engelsk/jødisk eller dansk forfatter og hans afgørelse til fordel for det hjemlige, turde være tilstrækkelig baggrund for hans ønske om at tage nye områder af det danske i besiddelse.

De fiktionstekster, der i særlig grad er inspireret af Gs to første rejser i det jyske, er *Den Vægelsindede paa Graahede* og *Ekko'et* (om andre jyske påvirkninger se fx MB: GFo 227 ff). Da de to værker har visse fællestræk i miljø (det jyske), men samtidig er særdeles forskellige m. h. t. komposition og udformning i det hele taget, vil det være rimeligt at gøre dem til genstand for en sammenlignende analyse. Inden denne tekstanalyse skal som indledning gøres nogle bemærkninger om baggrundsstoffet i de to rejsebøger, der blev det umiddelbare resultat af ekskursionerne i 1865 og det følgende år.

Dagbog fra Vestkysten. Det var i 1864 Gs hensigt at rejse til Rom (se breve til Ravnkilde og Dietrichson: Br II, 94 ff); det blev ikke til noget, hvorimod han året efter kom til at tilbringe et par sommermåneder i Nordvestjylland, hvis natur i den grad betog ham, at han i begejstrede vendinger anbefalede Bjørnson (med hvem korrespondancen denne sommer var meget hjertelig og intens) at besøge egnen. For Gs eget vedkommende hedder det, at hans »Somre ville nu for det Første blive helligede Jylland« (Br II, 115). I Blokhus², som Vilh. Andersen har kaldt *den danske Realismes første »Skagen«*, hentedes G såvel person- som naturindtryk til den store novelle *Ekko'et*.

En forsmag på rejsefrugterne står at læse i Ill. Tidende³ samme år, og i bogform nåede beskrivelsen at komme ud inden julen under titlen *Dagbog fra en Reise paa Vestkysten af Vendsyssel og Thy*. Hovedvægten ligger på Vendsyssel; kun 13 af bogens 226 sider beskæftiger sig med Thy. Grunden til denne ejendommelige proportionering angives at være den, at de »historiske Tilføjninger« (253) er svulmet for meget op under arbejdet. Men selve skildringen af folk og natur bygger på særdeles skarp iagttagelse. Synspunktet er den kultiverede opdagelsesrejsendes; pegepinden er ofte fremme – ikke den moraliserende, men den orienterende.

For at forklare og beskrive det fremmedartede for sine læsere, benytter G sig af sammenligninger med mere kendte ting, steder og greber fra kulturlivet (fx Gs tidligere værker) og den store verden. Hulvejen ved Blokhus sammenlignes med vejen ved Ostia (11), fyrreskoven ved Svenstrup kro minder ved sin duft om Monte Pincio (72), den blanding af intelligens og sund, men ikke helt afsleben natur, han træffer hos en ung mand, gør det samme indtryk etisk, som »de æginetiske Tempelfigurer frembringe æsthetisk« (79), en mand sammenlignes med biskop Monrad (29), en anden med Oehlschläger (140), og en anonym person fra Vrensted beskrives morsomt (med ord, der i Corsar-tiden kunne have kostet en beslaglæggelse) som

en høi, blond Mand, med et dumt, hængende Underansigt, Caricatur af Fredrik d. 6te, men med Øine, der ere desto snuere. Naar han ikke seer op, maa han kunne narre hele Verden til at troe ham dum. (160)

I indledningen anfører G, at det var med hjertebankende forventning, han begav sig til Vendsyssel; fra barndommen havde han hørt om de stridbare og stejle vendelboers rolle i danmarkshistorien, og under et besøg i Ålborg 1854 havde han set over fjorden ind i det eventyrland, »hvor der hang novellistiske Herremænd paa Træerne og Sagn paa alle Buske« (4). Men først i 1865 nåede han det forjættede land. Mere end én københavnsk bekendt havde spået ham, at han ikke ville holde ud nordenfjords i fjorten dage. Det skulle gå anderledes. Ikke blot havde hans videbegærlighed vanskeligt ved at mættes på de to måneder, rejsen varede, men der går igennem bogen en *oprigtig* glæde over at være hjemme og opleve en eksotisme, som samtidig er af national art⁴.

På tilbagevejen dumper han i Ålborg uden at vide det ned i en nationalliberal rede, hvor han kommer galt af sted ved at holde en tale,

som munder ud i en skål for vendelboerne. Han rider en af sine kæphestene:

Jeg havde rigtignok paa Reisen ikke hørt en eneste Yttring mod det liberal-nationale *Princip*, men at man maaskee ikke hørte til det national-liberale *Parti*, maatte jeg lade staae hen. (247)

Han gennemspiller hele temaet fra *Pol Bem* med opfordring til tarvelig levemåde og forsagelse af frivoliteten og øjeblikkets nydelse. Og modsat Andreasens tale i *Arvingen* (121 ff) bliver denne ikke efterfulgt af en skål, som kunne skylle meningen bort. Afsnittet slutter med en ironisk kommentar til det »selvagtelsesfrembringende« gildebroderskab, måske udtryk for Gs endelige resignation på det politiske område:

Enhver, der vil være stærk i og ved sig selv, skal nok føle, at han er mafoi en Nar. (252)

Det i videste forstand topografiske materiale, G fremlægger i dagbogen, er uhyre alsidigt og ofte verificeret hos Pontoppidan, Becker eller Trap. Med større eller mindre held beskriver han klittens flora og strandens fauna, han indsamler ihærdigt dialektord og fordyber sig i stednavnæctymologiernes vildsomme hypotesestof. Inspireret af Bjørnsøns *En glad Gut* lykkes det ham at optegne et par viser og skrive nogle kæresterbreve af, som karle af almuen havde produceret. Gennem sin egen undren fastholder han læserens interesse for de nordenfjordske mærkværdigheder. I denne forbindelse er de opstillede gallionsfigurer næsten at betragte som et ledesymbol, en art vendelbostammens totempæle. Jydens konsekvente orientering efter verdenshjørne fremhæves morsomt: »Hun har ondt i sit østre Næsehul« (200). Beretninger om livet på kysten i ældre tid suger G til sig med begærlighed, men glemmer ikke det nutidige; i en samtale med en mand, der priser Vorherre fordi 6 af hans 9 børn døde, så der kunne blive mad og klæder til de resterende 3, oplever han den sociale nød midt i det, han ønskede at betragte som idyl (22). Som en turistservice over for sine læsere fremhæver han Blokhús' kvaliteter som badested (83 f).

I sin udførlige anmeldelse⁵ af *ReiV* skriver Clemens Petersen, at denne ganske ligefremme og ganske ædruelige Meddelelse af et Privatlivs Ubetydeligheder kunde næsten være piquant i disse Tider, hvor man hvert Øieblik forstyrres af klodsede Lykkeridderes Parforcejagt efter Morsomheder, naar blot Poul Møller ikke havde været. (Fædrelandet 27.1. 1866)

Henvisningen til *Lægdsgaarden* er for enkelte passagers vedkommende meget træffende. Som et typisk eksempel på denne komiske distance mellem stil og stof, kan anføres beretningen om ekspeditionen til Lars Rod for at købe en gruekedel (se fx den militære sprogbrug s. 19). G beskriver i denne episode jysk handelsteknik som en kender.

Hederejsen. »Min Dagbog bør gjøres fuldstændig, omfatte hele Halvøen« (Br. II, 121), skrev G i slutningen af februar 1866 til Bjørnson. Allerede samme år foretog han en sommerrejse til de blicherske egne af Jylland. Rejseindtrykkene blev i løbet af efteråret første gang publiceret i Fædrelandet⁶ og udkom i bogform i december måned under titlen *En Hedereise i Viborg-Eggen* (med 1867 på titelbladet).

Rejsebeskrivelsen indledes originalt med tre små dialoger, hver mellem et land og dets indvånere. Indbyggerne, en franskmænd, en englænder og en dansker fremkommer med en kærlighedserklæring til hver sit land; Frankrig svarer: »Tiens, gaa i Krig, bliv Capitain, Marechal, Keiser.« England replicerer efter at have fået oplyst, at der er tale om en *fattig* bejler: »Uforskammede Karl! Arbejd!« Danmark konstaterer derimod efter den meget lyriske kærlighedserklæring: »Den Mand maae vi see at skaffe et Embede.«

Selv om holdningen og demonstrationsmåden er den samme som i *ReiV* har den nye rejsebog et noget andet præg. Den er endnu mere usleben og skitseagtig end den første; stoffet bringes i oplevelsens rækkefølge. Og velsagtens fordi G er sig bevidst, at det er den store Blichers land, han berejser, lader han de folkelige fortælleres beretninger komme ofte og direkte til orde. Det er blevet bebrejdet G, at han ikke havde det samme indlevede forhold til det jyske som Blicher. Naturligvis havde han ikke det; men han ser med nye øjne, og det ville være en urigtig påstand, at hans oplevelse af den jyske natur ikke er helt ægte. Naturligvis har han som fremmed kontaktvanskeligheder; han må introduceres, »thi det nytter ikke at komme til Bonden ene eller uden Anbefaling« (81). Alligevel får han samlet store mængder lokalstof af såvel topografisk- som personalhistorisk art. Mange af de historier, han hører, er foregået i samtiden og den meget nære fortid, således de forskellige handlingselementer, han benytter i *VæGraa*⁷. Oftest navngives personerne, men i nogle tilfælde bevares anonymiteten. Det har imidlertid ikke været vanskeligt for lokalkendte folk at genkende de unavn-givne eller – som i fortællingerne – camouflerede personer⁸.

Især i Thorning – landsbyen, der er så stor, at købmandssvenden siger

»Ja, saa gjerne« (124) – er G heldig med indsamlingen af episk stof. Han oplever i en forsamling på 14 mennesker noget, der kan sammenlignes med det europæiske salonliv, »men med en Friskhed og Originalitet, der vakte en Fornemmelse, som om jeg var Vidne til en ny selskabelig Cultur, der voxede op af dansk Grund« (132). Det er først og fremmest kærlighedshistorier med dramatisk islæt, der bliver disket op med – en del af den art, man må kalde sladder, men også mange virkelige fund for en novellist.

Der er ikke i *HRei* indlagt længere historiske skildringer som i *ReiV*. Derimod er der andre former for sidespring. Nogle politiske anekdoter på en egn, hvor nogle »føler sig trykket af Bondevennerne« (83), får ham til at erindre en bemærkning fra Thy året før:

Jeg har ikke Noget imod at blive regeret af Bonden, naar han selv giver Navn til, for saa vil han ikke gjøre Uret; men handle Andre i hans Navn, saa lukker han Øinene. (84)

Helt uden for sammenhængen forekommer den ironiske samtale på Sjørup kro (166 ff) med professoren, der er flygtet fra hovedstaden på grund af omnibuskonduktørernes hornblæsning og postvæsenets chikanerier. Her var et personligt irritationsmoment; og den private kværlant G måtte have luft, om det så skulle være gennem sidebenene⁹.

Også en større del af værket, nemlig de to sidste kapitler om *tatere*, virker en kende påklistet. Flere steder røber G sin lyst til at træffe repræsentanter for denne særlige befolkningsgruppe, men det lykkes kun i et par tilfælde.

M. h. t. indsamlingen af kærlighedshistorier har G ikke samme held med sig i Daugbjerg¹⁰, som han havde i Thorning. Skolelærer Petersen mener, at det er så som så med kærligheden dér på egnen: først fik man børn, så giftede man sig. Hertil bemærker G, at

et overbærende Blik, der søger efter Følelsens Styrke og Inderlighed mere end efter Factum, godt kunde opdage Romantik i deslige Forhold. (193)

Det var netop indtrykket af stærk almucfølelse, G bragte med hjem som hovedudbyttet af sin anden jyske rejse.

Den Vægelsindede paa Graahede. Allerede først i oktober¹¹ – d. v. s. før offentliggørelsen af den egentlige dagbog påbegyndtes i Fædrelandet – udsendte G hos Steen fortællingen om *Den Vægelsindede paa Graa-*

hede. Historien, der er på små hundrede sider, viser en forbløffende psykologisk indlevelsessevne, og på baggrund af det omfattende episke råmateriale, der er lagt frem i *HRei*, er den et udtryk for et usædvanligt greb om kompositionen i den korte form. Flere steder i *HRei* noterer G overspringelser ved at henvise til, at stoffet allerede var udnyttet andetsteds. Angående teorier om, hvorfra G har hentet enkeltmotiver til handling og personskildring i *VæGraa* henvises til de lokalhistoriske studier, der er nævnt i note 7.

Handling. Bogens seks små kapitler skildrer en række *forlovelses-situationer*, som hovedpersonen *Karen Graa* kommer lige så hurtigt ud af, som hun bragte sig i dem.

Indledningsvis skildrer en episode fra hendes 14. år. På grund af egnens historiske seværdigheder besøger fremmede ofte gården. En sommer viser Karen en professor og hans følge rundt. Denne professor gør et ejendommeligt indtryk på hende; da »pludselig hans klare, blaa Øine faldt paa hende, og han vedblev at see ind i hendes Øine, som om han talte til hende alene« (8), blev hun så forskrækket, at hun kunne have skjult sig. Bagefter strøg han hende over hovedet; »Mage til blød Haand havde hun aldrig følt; Fornemmelsen trængte helt ind igjennem hende« (8). »Dette var det Mærkværdigste og tillige det eneste Mærkelige i Karens Ungdomsliv [. . .] For hende selv svandt den lille Tildragelse efterhaanden hen som en Drøm.« (10)

Da Karen er 22 år, forekommer det skolelærerens Marie, at hun nu bør se sig om efter en mand. Ved Maries mellemkomst bliver der etableret et møde mellem Karen og *Jens Uhrmager*, søn af gårdmanden Jeppe Revl. De mødes ved et skovbal i Ilkum krat, og da Jens derefter har sendt Karen et af seminarist Anders Anst i Kragelund fabrikeret kærlighedsdigt, føler *han* sagen så fremskreden, at han bør bygge hus. *Karen* derimod har betænkeligheder, især dog på grund af sin eventuelle svigerfar. Den nævenyttige Marie arrangerer da et påskud for et besøg på Jeppe Revls gård. Her træffer de Jens' bror, Christoffer, der er døds-mærket af brystsyge.

De to familier træffes da også, men så tager udviklingen en ganske uventet retning: »Jens gjorde ikke et Skridt og saae ikke op; han var saa sikker i sin Sag, fordi hun havde løbet til ham, syntes Karen maaskee. Det skete da, mulig ikke uden Karens Villie, at de To, Karen og Marie, bleve førte lidt sydlig af en tæt Klynge, som drog forbi« (33). Her kommer Karen i snak med *Christen Reus*, en kartoffeltysker, der

er berygtet for at have haft et utal af kærester. Det lykkes Karen at få ham til at fortælle om en af dem, han har forført og sveget. Denne Maren var nu gift østpå, men Christen antyder, at han vil prøve at kontakte hende igen. For at forhindre dette forlover Karen sig med ham! (»Det var da itte værre end det Andet« (41), siger hun selv).

Med 4. kapitel kulminerer vægelsindet. Da Marie kommer for at høre nyt, lader Karen hende forstå, at alt er forbi: »Aa, han troede nok, a hed Maren; men det skal vi it have Noget af« (47). Jens' tilbud står imidlertid stadig ved magt, og en søndag begiver hun sig atter til Krattet. Undervejs træffer hun imidlertid den tidligere turnéskuespiller *Frederik Støie*, nu over de 50 og maler. I samtalens løb ytrer han sig mistrøstigt om de små forhold; han vil gerne til en større by for at gøre sig gældende, men synes ikke han kan – ganske ene... Karen tilbyder da at rejse med ham og præsenterer ham straks for den efterhånden hårdtprøvede familie. På tilbagevejen antyder Støie, at han da godt kunne tænke sig Karens fars gård, hvortil hun svarer: »Ja, saa siger a Dem Farvel« (61). Syv timer har hun været forlovet, og sognet har for alvor fået noget at tale om.

Men hvad sognet ikke vidste, var, at Karen, da hun forlod Støie, mødte *Mads Vistesens*, en gårdmandssøn, der så »stærk og godlidende ud« (62) og kun skæmmedes af at have mistet det ene øje, ikke »i Slagsmaal, men efter Herrens uransagelige Villie« (64). Da han hører, at Karen ikke er forlovet med Jens – Støie har han slet ikke nået at erfare noget om – frier han og får ja. Men det var denne gang med usikker stemme, Karen gav det, og hun »gik hjem og ind i sit Kammer og græd.« (64)

Jens sender nu nok en føler ud, men Karen holder fast ved Mads, dels fordi det var ham, der bejlede, og hende, der sagde ja, dels fordi Jakob Graa har ladet forstå, at han ikke vil vide af flere forlovelser. Over for Marie røber Karen imidlertid, at hun hele tiden har elsket Jens.

Da man er begyndt at tale om bryllup, indtræffer katastrofen. Det kommer for en dag, at Visti Madsen i sin tid har stukket ild på den gård, han havde i et nabosogn. Sønnen må da løse Karen fra hendes ord. »Jakob Graa og hans Sønner fulgte Mads ud lige til Markskjellet« (76). Dermed er han ude af sagaen.

Efter nogen tid møder Karen Jens, der betror hende, at han siden barndommen har »været hende god«, og at han har svoret, at ingen anden skal flytte ind i hans hus. Klog af skade giver han hende betænk-

ningstid. Karen er usikker og vil have et tegn fra himlen, hvorfor hun instruerer broderen Laust om kun at overbringe hendes ja, hvis Jens står i sol, når han møder ham. Det gør Jens, og brylluppet holdes i marts. I ægteskabets første tid er Jens indesluttet og grublende, og forholdet realiseres ikke seksuelt. Så en morgen trækker han Karen ud af sengen og spænder hende for ploven sammen med en stud. Hver gang Karen var stukket af med en anden, havde han svoret en dyr ed – sidste gang på, at hun skulle gå for hans plov. Og præsten sagde ham før brylluppet, at løfter skal holdes. Men Karen vil ikke; hun siger farvel. Med sveden på panden spænder Jens da oxen fra og stiller sig selv i spandet ved siden af hende:

»Vil Du gaac nu, Karen?«

»Ja, vel vil a det«, sagde Karen, »i Jesu Navn!« (92)

Komposition. Ved at sammenholde Ellekildes og Kaarsteds oplysninger (jfr. note 7) med det lokalhistoriske stof, G selv bringer frem i *HRei*, kan man kombinere *næsten* hele virkelighedsbaggrunden for *VæGraa*. Tilbage bliver den indledende scene mellem professoren og Karen som 14-årig. Den er muligvis forfatterens eget forsøg på en forklaring af Karens senere udvikling og handlemåde på det erotiske område. I en følgende analyse af Karens holdning i den række af forlovelsessituationer, hun stilles i, skal dette synspunkt sammenholdes med nogle af hendes handlingsmotiver, som de fremgår af teksten. Men først skal anføres et par kompetente samtidige kritiske bemærkninger til kompositionen i *VæGraa*.

Efter læsning af fortællingen skrev *Bjørnson* et begejstret brev, hvori det bl. a. hedder:

Og hun fra Jylland, – ja, til hende vil jeg dog (næst efter at beundre Kunsten deri, den er storartet!) have den Bemærkning, at *han* den Rette, ikke burde leve i Inkognito for os; nu virker han ved det Pludselige som en Raahed, men havde vi kjendt ham, saa det hele Tiden, mens hun legede, havde tordnet i det Fjerne, saa kunde hans Kraftudladning til Slut kun havt Skjønhedens Virkning, som den stolte Harmes altid har, NB, naar vi suksesivt ere, paa hvert Lidelsens Trin, med ham selv løftet op til den. *Og dette skal du rette.* (Br II, 125)

Bjørnson mener altså, at fortællingen burde have haft to hovedpersoner i stedet for én. G fulgte ikke *Bjørnsons* råd om at ændre teksten.

Der er næppe heller tvivl om, at Gs fornemmelse for den folkelige fortællelemådes fæmælthed her er helt rigtig. Når Karen om Jens siger: »Aa, a veed it den Tid, a it holdt af ham« (72), så er i denne fortællings miljø enhver yderligere underbygning af hans status som værdig modpart i kærlighedsforholdet overflødig.

Georg Brandes antager i sin anmeldelse af *VæGraa* i Dagbladet (20.10.1866)¹², at fortællingen må være udkrystalliseret omkring anekdoten om en mand, der spændte sin kone for ploven. Denne anekdote, som G har hørt i Jylland, mener Brandes, at han har villet sandsynliggøre med en opdigtet forhistorie; herved skulle novellen være blevet til. Brandes hævder imidlertid, at plovmotivets ikke kan være et træk, der er grebet lige ud af livet; det rummer i sig noget symbolsk, der tyder på, at det – allerede inden G har fundet det – er blevet »en lille Smule udvidet og poetiseret enten af Traditionen eller paa anden Viis.« Derfor rimer denne afslutningsscene ikke helt sammen med den forudgående historie, der »netop udmærker sig ved en fotografisk nøjagtig Opfangelse af det Virkelige.«

Nu véd vi, at det ikke blot var slutningen, G havde fået fortalt under sit Thorning-ophold (se Ellekilde og Kaarsted, jfr. note 7). Og det er ganske legitimt, at en realistisk novelle slutter i noget »udvidet og poetiseret«. Det er da heller ikke så meget slutningen som indledningsafsnittet, der forekommer at mangle organisk forbindelse med helheden. Man er ikke ganske overbevist om professor-scenen som det erotiske vægelsinds psykologiske ætiologi (jfr. også flg. afsnit note 13).

Hovedpersonen. En tolkning. I den netop citerede, på mange punkter særdeles træffende anmeldelse hævder Brandes, at det interessante moment i fortællingen er, at G har ladet alle de egenskaber, man kender hos den blaserte society-kvinde – det stolte koketteri, letsindet, som slår over i tungsind, lunefuldheden og tilbøjeligheden til at inklade sig med det fordærvede og hengive sig til det fremmede og nye – vise sig »hos en simpel Bondepige, hvem en flygtig Berøring med noget Finere og Høiere er kommen til at forstyrre istedetfor at løfte.« Brandes mener altså, at der med professoren (hans blik og berøringen med den bløde hånd) er kommet noget forstyrrende ind i den unge piges vågnende driftsliv, som hun ikke har magt til at beherske, da hun senere stilles over for afgørende udfordringer. Det må være rimeligt at undersøge dette forhold ved at analysere de faktorer, som værket igennem er

anført som medvirkende til Karens hurtige beslutninger om at forlove sig, samt de grunde, der gives for, at hun lige så hurtigt trækker sig ud af forholdene igen.

Med hensyn til Karens følelser for Jens får vi på et sent tidspunkt af handlingen at vide, at hun *altid* har haft sympati for ham. Dette kaster lys tilbage over hendes voldsomme reaktion, da Marie første gang bringer ham på tale som en mulig ægtemand: »'Ham!' raabte Karen; 'det va jo hans Faar, der seies om . . .'« (12)

Hendes reaktion skyldes vel således dels blufærdighed, dels overraskelse over, at Marie lige har kunnet træffe den rette. Indvendingerne går da også mindre på Jens end på hans far.

Den følelse, der sætter hendes oprør mod den tilsyneladende traditionelt afstukne ægteskabelige bane i gang, er – jfr. tidligere citat fra markedsscenen (33) – en art *trods* eller stærk *selvstændighedsfølelse*, en karakteregenskab, Karen også røbede i samtalen med Marie: »A vil nok holde Tøilerne« (14), og som også Jens har været klar over, hvad hans ord s. 15 viser: ». . . hun er noget strunk af sig, mene Somme.« Da Karen har forladt Jens på Sjørup marked, lader hun sig lede af følelserne. Hun kaster et forskende blik ind i Christen Reus' øjne; »han opfangede det og saae ind i hendes« (34). Her er givetvis tale om en *erotisk* tiltrækning, men det er en slags *medfølelse* med den svegne Maren, han beretter om, der gør udslaget og bringer hende ind i det nye forhold. »Karen dog!« (41) siger Marie og udtrykker dermed den almindelige, borgerlige forargelse over et brud på sømmeligheden. Lige så typisk er Karens svar, som dels udtrykker hendes modstand mod, at andet (sc. Marie) end hendes egen *vilje* skal bestemme, dels har brod mod Maries nævenyttige virksomhed som ægteskabsformidler: »Kan det it være Dig det Samme, hvem det bliver, bare det bliver?« (41). Da Karen *har* kastet sig ud i det nye forhold, bliver hun hæmningsløs og vil lade Christen læse det digt op, som Jens har sendt hende, hvilket Marie dog forhindrer. Denne handling erkender Karen selv senere som den alvorligste synd, hun har begået mod Jens. Hun har tydeligt mistet sin selvkontrol: ». . . nu var Karen bleven ligesom vild« (42). At hun bryder med Christen skyldes, at hun igen – ligesom i forholdet til Jens – føler sin selvstændighedsfølelse gået for nær.

I det tredje tilfælde er det også karakteristisk, at Karen kommer ind i forholdet ved at to strenge i hendes følelsesliv berøres; såvel *erotiske betagelse* som en vis *medfølelse* spiller ind. Frederik Støje er skildret som en person af nogen tiltrækning på det andet køn:

... Klæderne, hvor gamle de end vare, fik Figur indvendigfra. Han var høi og smækker og kunde være noget over de halvtreds; Haaret var graaligt, men kort klippet og sad ungdommeligt. (55) Karen bliver sælsomt påvirket af hans håndtryk (»Haanden var lang, smal og blød« (56)). Dette i forbindelse med det præg af den store verden, der er over den fallerede skuespiller, trækker en tråd tilbage til det indtryk, den 14årige pige modtog ved mødet med professoren. Her er helt klart tale om et erotisk motiv. Men medlidenheden er lige så tydeligt fremhævet som modvirkende faktor ved Karens dragning mod dette tredje forhold. Inden besøget har hun af snedkeren hørt, at Støie om vinteren kan »have det tyndt nok, endskjøndt han itte vil være ved det« (53). Og det, der provokerer hendes *endelige* (i det ydre markeret ved at hun sætter sig ned!) ægteskabstilbud under samtalen hos Støie, er hans mistrøstige beklagen sig over at være ene og skulle sidde og rådne op på landet. Også denne gang udtrykker Marie sin undren, og om Karen hedder det med en direkte henvisning til Sjørup-scenen, at hun »havde igjen noget Vildt ved sig« (59). Da hun føler at medlidenheden er opstået på et fejltagtigt grundlag, og at Støies hensigter ikke er reelle (han har forlængst opgivet en karriere i den store verden), bryder hun omgående. Hun ville have hjulpet ham, men på *sin* måde og ikke anderledes.

I det fjerde forhold, nemlig det til Mads Vistesén, synes for en første og umiddelbar betragtning *medfølelsen* at være enerådende som motiv for Karens afgørelse. Mads' handicap er jo synligt og indlysende, om han iøvrigt ser nok så stærk og godlidende ud. Dertil kommer faderens momentane sindsforvirring, som kaster en skygge over familien. Da ildpåsættelsen bliver kendt, er Karens medfølelse fint antydet på det ydre handlingsplan med ordene »gik over og satte sig ved Siden af Mads« (74). Men det er ikke rimeligt at antage, at Karen har forlovet sig med ham *udelukkende* af medlidenhed. Det erotiske moment, som har kunnet spores i de to foregående forhold, er også til stede her. Det ligger i selve det elementære faktum, at det er *ham*, der har friet, og *hende*, der har sagt ja. Hermed er forholdet – jfr. Karens egne ord (69) – på en ganske anden måde end affærerne med Christen og Støie bindende og betydende. Uanset Karen stadig elsker Jens (hvad hun meget ubelejligt erkender klart, da Mads kysser hende, samt da faderen forbyder hende at tage flere kærester), har hun i forholdet til Mads resigneret (72) og ville være blevet ham en trofast kone, hvis ikke de ydre forhold havde udviklet sig, som det skete. Det er altså

skæbnen og ikke Karens vægelsind, der løser hende fra det forhold, som i fortællingen udgør sidste hindring for at hun og Jens kan få hinanden.

Mens det nok er en slags trods mod det ikke helt frivillige, der dominerer de konfliktsituationer, hvor Karen bryder med Jens, er det på den anden side tydeligt, at medlidenheden også her indgår i forholdet. Ellers vil det være vanskeligt at fortolke samtalen med Marie (69 ff), hvor det er Christoffers død, der sætter hele den efterfølgende bekendelse i gang. I dette forhold er den erotiske og den medfølelse kærlighed kombineret på en ejendommelig måde, idet de to følelser er rettet mod to forskellige personer. Da Karen første gang har truffet Jens' bror Christoffer, er hun blevet grebet af medlidenhed med den dødsmerkede dreng og denne medlidenhed har ligesom holdt hendes følelser for den raske bror lidt tilbage. Det er vanskeligt at beskrive ganske præcist, hvilke psykologiske mekanismer der har fungeret hos Karen, men givetvis er der tale om en ubevidst uvilje mod yderligere at tilspidse skæbnens urimelige fordeling af lykke mellem den syge og den raske bror ved at skænke den raske sin kærlighed.

Måske er det en forlængelse på det ubevidste plan af denne holdning (kombineret med erotiske motiver), der får Karen til at forlove sig med Christen (medlidenhed med Maren) og senere med Støie (her er medlidenheden rettet mod samme genstand som de erotiske følelser). Ved på denne måde at placere sin kærlighed, hvor der er »behov« for den, betaler Karen af på den skyld, hun ubevidst føler over for den syge Christoffer.

Der er ikke i litteraturhistorien forsøgt en tilbunds gående tolkning¹³ af de psykologiske motiver og mønstre i *VæGraa*. Man har især hæftet sig ved den ubevidste og uforklarlige erotiske besættelse som motiv for Karens handlemåde. Men det bør her bemærkes, at det præg af »noget vildt«, der kommer over hende i de to af bogens forlovelses-situationer (Christen og Støie) i teksten klart er angivet som dukkende op *efter* at hun har indvilget i forholdet. Altså er vildskaben eller besættelsen ikke nogen acceptabel *forklaring* på, at hun går ind i disse forhold. Med den fortolkning, der her er givet, kommer man måske et stykke videre i forståelsen af Karens vægelsind. Og samtidig bliver den ellers ret uforståelige rolle, den syge Christoffer har i fortællingen, meningsfyldt.

Det er sandsynligt, at Brandes' påstand om noget »Finere og Højere«, der kom til at forstyrre i stedet for at løfte, som forklaring på Karens

handlinger rummer en del af sandheden. Det faktum, at G har forsynet sin historie med den foreliggende indledning, tyder på, at han selv har tænkt i disse baner. Men der er mere psykologi i fortællingen, end dens forfatter har kunnet forklare – hvad denne psykologi ikke nødvendigvis bliver mindre rigtig af; man kan udmærket acceptere Karen som en sammenhængende figur, selvom ikke hver eneste psykisk determinant er blotlagt. Man kan ikke afvise, at der for Gs eget vedkommende kan have været tale om lidt af den samme holdning til det psykologiske fænomen Karen, som kommer til udtryk i Brandes' undren over, at kvindesindet minsandten også på landet er uudgrundeligt.

Miljø og forfatterholdning. *VæGraa* rummer så mange kulturbeskrivende elementer, at den følgende gennemgang blot kan blive en beskedne eksemplificering. Stoffet fremgår på to måder, dels indirekte af handling og dialog, dels direkte fremhævet og forklaret af forfatteren som noget ejendommeligt eller karakteristisk. Denne sidste teknik svarer til rejsebogsforfatterens holdning. Den første er den kunstnerisk mest acceptable.

Personnavne er et vigtigt element. De forskellige navneskikke, der kendes fra dialekterne, er alle repræsenteret. Man kan få tilnavn efter beskæftigelse, by, gård eller kaldes ved det egentlige navn, som udvikles af faderens. Eksempler: *Jens Uhrmager* (12), *Jeppe Revl* (23), *Træskopeer*, der egentlig hed *Peer Jakobsen*, men efter gården senere blev kaldt *Jakob Graa* (6 f) og *Mads Vistesén* (62), der er søn af *Visti Madsen*. Det for miljøet karakteristiske i skik og handlemåde får for småtings vedkommende lov at stå ukommenteret i teksten. Da Marie og Karen besøger *Jeppe Revl*, skal de ud at se afgrøderne, og det både rugen og havren (25 ff), og der drikkes lidkøb efter en handel, selv om det er far og søn, der har indgået den (17). Men som regel forklarer G landbefolkningens særheder for sit undrende publikum.

Det er et bærende variationsprincip i værkets formelle opbygning, at dialogen brydes i passende stykker af de indlagte kulturforklaringer, hvori forfatteren betragter begivenhederne på afstand. Der er tale om en speciel variant af den alvidende forfatterholdning, som i handlingspartierne lykkeligt er lagt på hylden¹⁴. Nogle af de vigtigste kommenterende indskud er: beskrivelserne af »kratspillet« (15 f) og Sjørup marked (30 ff), forklaringen af ordet »Tydsker« (34), bemærkningen om den store personlige frihed, når det blot ikke gælder ejendom (43),

instruktionen angående besøgsskik på landet (65), samt den kulturhistoriske note om bryllupsforberedelserne og selve festen (84 ff).

Som i rejsebogen føler G sig som det formidlende led mellem det beskrevne primitive almuemiljø og det dannede publikum. Således benytter han ofte i sammenligninger og forklaringer sammensætninger med købstad som 1. led:

- ... ikke troe, at det blot er Kjøbstaddamer ... (11)
  - ... eller, som det hedder i Kjøbstadsproget, Entrepreneur ... (16)
  - ... gik som Kjøbstadsforlovede ad Heden til (59)
  - ... ja i Kjøbstadfolks Øine var hun maaskee ... (78)
- (Bemærk i øvrigt inkonsekvensen i brug af sammensætnings-s).

Turistførerattituden er tydelig også i indledningskapitlets indkredsede bevægelse hen mod handlingens lokalitet; denne skildring er holdt i præsens. En del stof, der hører under den lokale historie og topografi (incl. en stednavneetymologisk spøg), har G elegant indlagt i professorens forelæsning.

En række selvstændige beretninger viser en levende lokaltradition for anekdoter og skandalehistorier (12–14, 27), og i selve rammekonstruktionen kan disse passager vise mindelser om folkemindesamlerens interviewteknik (jfr. også *HRei*) som fx Maries måde at udfritte Jeppe Revl på (25 f) og – omend i mindre udpræget grad – Karens spørgsmål til Christen om Maren (35 ff).

G minder indledningsvis sine læsere om, at de for ikke i det følgende at undres for meget må have det »djerve Liv« på landet med »Karletale og Karleskjemt« in mente. Han har sikkert her bl. a. tænkt på en passage som Maries og Karens tolkning af Jens' elskovsdigt, hvori ordene »O, mens ømt ved mit Hjerte Du hvilte« afføder følgende replikskifte:

- »Naa, Du har allerede hvilt ved hans Hjerte«.
- »Nei, gu har a ei«, svarede Karen.
- »Naa, saa mener han: i Dandsen.«
- »Det kan være det, hvis han har Hjertet i høire Side af Vesten. Andet skal Ingen sige mig paa.« (18)

Sprog og stil. Med enkle midler har G formået at give *VæGraa* et virkningsfuldt præg af sproglig autenticitet. Efter et enkelt forsøg (12) på lyd gengivelse af jysk dialekt¹⁵, bemærker han i en note, at han i det følgende vil skrive »a«, »it« og »itte«, men i øvrigt »for ikke at trætte Læseren« [!] holde sig til rigssprogets ortografi. Når helhedsindtrykket

ikke desto mindre må siges at være overbevisende, skyldes det, at G i forbløffende grad har fornemmet dialektens *tone*.

Nogle velplacerede dialektord og -vendinger i dialogafsnittene samt udnyttelse af så godt som alle gængse stiltræk, der hører til det folkelige fortælsprog, får det jyske almuemiljø til at fremtræde i en helt gyldig ramme. Til dialektal sprogbrug hører også – på steder hvor stilen er højtidelig – gloser fra det kirkelige sprog og salmerne. I denne forbindelse er det især interessant at studere Mads Vistesens friertale og hans monolog, da han tager afsked med Karen (henholdsvis 64 og 74 ff). »Faur og fin« (64) klinger her klart med salmetone.

Teksten har en høj verbalfrekvens og relativt få substantiver samt mange forstærkende og ræsonnerende småord (da, nok, nu, *vel* etc.). Syntaksen er talesprogets sidcordnede og analytiske.

Emfase udtrykkes ofte ved småord, men kan også fremtræde i form af fremdragelse af led, som i normal ordstilling ville stå senere: »... og heller itte skal a bo deri« (80). Talesprogets selvkorrektion findes: »... saa er a itte – saa veed a itte, om...« (81). Den folkelige udeladelse af infinitivsformen i perfektum infinitiv efter modalverb¹⁶ kan iagttages bl. a. i slutningen af bryllupsreferatet (86): »vilde gjort«. Der er vel trods anførselstegnet tilløb til anvendelse af oratio tecta i følgende passage: »'Man kunde faae værre Hilsen', mente en af Brødrene« (50). I *HRei* er der sikre eksempler (»Jo, det skulde han nok...« (265)).

Af troper forekommer såvel forstørrelse som overdrivelse (»A ka jo ta Dæ mæ jen Haand og wivte Dæ øur æ Hus!« (12) og s. 35 passagen om Christens kærester, der var så mange, som kunne stå på en tønde land). Men det karakteristiske er det modsatte, nemlig underdrivelsen og især den form, der består i fremsættelse af en påstand ved benægtelse af dens modsætning (litote). Denne konstruktion er så almindelig, at den optræder på hver side. Kun et par »dobbeltlitoter« skal citeres: »... fordi a itte lover, hvad a itte holder« (38) og »... a veed it den Tid, a it holdt af ham« (72).

Såvel overdrivelsen som dens modsætning er udtryk for den dialekttalendes følelsesreservation. Det er to måder at tale udenom på; samtidig virker disse omskrivninger stilvarierende. Når talen på højtidelige steder slår over i bibelcitater eller ordsprog, har vi at gøre med en lignende blufærdighed – man undgår selv at lægge ord til (»Ilde gik det og vel var det« (40), siger Karen til Christens beretning om Marens skæbne). Også bag humoren kan man skjule sig. »Hille den, det er jo ogsaa et stort Brev, det« (23), siger Jeppe for at vise, at han har

gennemskuet Maries påskud for at introducere Karen. »A tyktes, Du saae anderledes ud for lidt siden« (43), bemærker Jakob Graa til præsentationen af en ny kæreste.

Af flere grunde er der her ofret *VæGraa* detaljeret opmærksomhed. Dels står vi over for det første betydelige værk i Gs forfatterskab, hvori end ikke de snedigste dyrkere af den biograferende metode har kunnet finde forfatterens eget liv afspejlet i nogen betydelende sammenhæng; dels er *VæGraa* i stil og tone en jysk digtning af så høj karat, at man med føje kan ramme en pæl igennem den påstand, at Gs fortællekunst kun folder sig helt ud inden for det jødiske miljøes rammer¹⁷. Når kritik og litterærhistorie har fremhævet Gs format inden for den jødiske fortælling, har der ofte været tale om en særlig raffineret måde at sætte hans *danske* forfatterskab i skygge på, ligesom når samtidige modstandere¹⁸ satte stilisten G op på en piedestal for at insinuere, at det skortede på indhold.

Endelig har der for denne analyses relativt omfattende karakter været den særlige grund, at behandlingen skal tjene som basis for sammenlignende betragtninger i den følgende gennemgang af Gs fortælling *Ekko'et*, den anden frugt af hans studierejser i det jyske.

Ekko'et. Gennem Gs breve kan vi følge en del af den vendsysselske novelles genesis. Straks efter hjemkomsten fra sommerrejsen 1865 gik han i gang med at bearbejde stoffet med henblik på skønlitterær udnyttelse af det. Anledningen var en opfordring til at levere et bidrag til en antologi, som Chr. Richardt havde planlagt at samle og udgive. I et brev til Bjørnson så tidligt som 24.8.1865 hedder det:

... jeg stødte paa en lille Yttring af en 16aarig Pige, der første Gang hørte et rigtignok mærkeligt Eccho, og deraf kan jeg maaskee, forhaabenlig, lave en Novelle, der strækker sig fra Blokhus til henad Skagen. (*Br II*, 113)

Og at G virkelig i de følgende uger har arbejdet med fortællingen, fremgår af et brev til Bjørnson en måned senere (se desuden *ReiV* 103), hvori han røber, at han har været på endnu en (kort) visit i Nordjylland:

Da jeg kom hjem [sc. fra det første ophold], længtes jeg tilbage, og idet jeg begyndte at skrive, mærkede jeg, at der var en Bæk og

en Aa, som jeg ikke havde seet rigtig. Saa reiste jeg tilbage til Vestkysten for at see dem, skjøndt Somme fandt det latterligt. Andre antog, at det var noget mere Levende end en Bæk eller Aa, jeg længtes efter. Men Sandheden er, som jeg her siger. (*Br II*, 116)

Da Richardts antologi *Vintergrønt* udkom i midten af december 1866, var Gs bidrag imidlertid ikke *Ekko'et*, men *FlyvP. Ekko'et* er formodentlig under udarbejdelsen vokset ud over de rammer, der var rimelige for et bidrag til en antologi, og G har i stedet sendt en af de bagateller, han i begyndelsen af 1866 rystede ud af ærmet og selv karakteriserede så nedladende (se *Br II*, 121). Iflg. samme brevsted var G i 1866 i gang med arbejdet på *Ravnen*, der tilligemed *KjHist* udkom i 1867. Derfor blev *Ekko'et* gemt hen og først udgivet i marts 1869 som fjerde og sidste del af hæfteskriftet *SmaaFo*. Under den følgende gennemgang af novellen må man således have i tankerne, at *Ekko'et* ikke er en så umiddelbar frugt af jyllandsrejserne som *VæGraa*, der blev publiceret inden den tilsvarende rejseskildring (*HRei*) forelå i bogform.

Handling. *Ekko'et* er en meget bred fortælling. Lokalfarven er ikke i så høj grad som i *VæGraa* lagt indirekte på. Meget store partier er helliget ren topografi og kulturhistorisk miljøbeskrivelse, ligesom også bipersonerne fremstilles i ret detaljerede billeder. Derfor vil det være af betydning straks at ridse hovedhandlingen op, d. v. s. uddrage de handlingsmomenter, som har betydning for heltens livsforløb, specielt hans kærlighedshistorie.

I *1. kapitel* (261–81) skildres hovedpersonen *Paul Hvarres* barn-dom. Han præges af det hårde miljø; drengene »prangede« og fik tidligt begreb om handel. Pauls nærmeste skolekammerat var Jochum Ras, søn af Rasmus Jochumsen, der skønt lægmand var stedets »juridiske Commissionair«, eksponent for den retsopfattelse, der mere interesserede sig for lovens huller end for dens ånd. Nogle appelsiner, der en dag driver ind på stranden, skaber hos Paul »et stort, forvirret, lysende Billede af noget Fjernt paa en Eng – thi Træer og Haver kunde han ikke forestille sig« (277). Barneårenes helt var en stor fisker, der blev kaldt Peer Jæger; af ham lærte Paul det hårde liv på søen.

2. kapitel (281–300) er helliget skolelærer Mortensen. Han var en ven af Pauls far og tog (især på grund af hans afdøde mor) særdeles

bevidst hånd i hanke med drengens opdragelse. Især vil han holde Paul borte fra stranden og dens dårlige indflydelse på begreberne om ejendomsret.

I det 3. kapitel (300–26) knyttes forbindelsen mellem de to¹⁹, hvis kærlighedsforhold er værkets hovedtema. Under et besøg med sin far hos degnen i Saltum træffer Paul degnens datter Aïs²⁰, som viser ham rundt i den lille have, der er et særsyn på disse kanter. Betaget af hendes nærværelse har Paul den samme fornemmelse ved at spise ribs, som han husker fra de strandede appelsiner i sin tid. Med sit overjordiske indtryk er denne scene en paradismyte (jfr. æblemyten i *Hjemløs* og Østerbro-haven i *Arvingen*). En lignende betydningsladet scene følger, da Aïs besøger Pauls klitlandskab; ved ebбетid syntes det, at havets bølger »ligesom indbøde til at følge efter« (310), og i solnedgangsskæret forekom havet dem at være »en blaa, tindrende Flod, og paa den anden Flodbred var et gyldent Land [. . .] og det bevægede sig derovre, som om det sælsomme, lysende Land levede eller var beboet« (311). Det er dog ikke havet, der skal bringe Paul den varige kærlighedslykke (jfr. symbolet med appelsinerne, der blev bitre efter kort tid i strandkanten). Det er da også inde i landet – under hans næste besøg hos hende – de ved små gaver binder sig til hinanden (se note 19). »Der var rimeligvis hos de To ikke Tanke om Forlovelse, og dog havde de ved deres Gaver viet og givet sig til hinanden.« (315)

Kapitlet slutter med, at Mortensen kommer under vejr med, at Paul véd god besked med den uhæderlige omgang med strandingsgods. Han holder en profetisk moralprædiken for ham og skaffer ham i tjeneste inde i landet hos præsten i Ingstrup.

I løbet af 4. kapitel (326–58) kommer de to personer, som har betydet mest for Paul, ud for alvorlige hændelser. Mortensen bliver afskediget til fordel for en eksamineret seminarist (se note 23). Peer Jægers redningsbåd kæntrer under et bjærgningsforsøg. Syv mand drukner, og Peers ædruelighed drages i tvivl. Sammen med Paul går han igen ud, og denne gang lykkes forsøget. Skibets kaptajn tilbyder at tage Paul med til Holland, men af hensyn til Aïs afslår han i første omgang. Efter nogle mysteriøse forviklinger af forholdet mellem de to – hvori ekkoet fra Ingstrup kirketårn til Ganhøj spiller en skæbnesvanger rolle – rejser Paul alligevel med kaptajnen.

Det 5. kapitel (358–86) lader konflikterne gå i hårdknude. Efter antydninger fra Jochum (der vil dække over sig selv), sigtes den fraværende Paul for tyveri af et ur. Imidlertid er han blevet ansat på den

hollandske kaptajns brors teglværk(!). Da han har fået brev om sigtelsen, går han på værtshus, og midt i forlystelserne tiltaler en pige ham pludseligt med ord²¹, der minder ham om hans frieri til Aïs. »Han havde naaet Sydfrugterne, men mærkede instinctmæssig, at de havde ligget i Stranden, og Billedet af Saltum Ribsbuske og af Barnet, der saac ud som Hjemmets Klokkelyng, stod for ham« (368). Det dæmoniske var lige ved at kaste ham ud i den erotiske malstrøm, men han stod imod. Bagefter kommer den sande natur frem i ham, og han føler sin stærke kærlighed. Han tager hyre til russisk havn; men først efter at det er afsløret, at et stykke glas, Aïs i sin tid gav ham, i virkeligheden er en ædelsten og mere end sine 2000 daler værd.

Derhjemme har Rasmus Jochumsen for sin søn friet til lærer Tolne om Aïs' hånd. Hun er ulykkelig, og betror sig til Mortensen, som derafter ved et tilfælde bliver vidne til, at bejleren og hans far henter stjalne tvistbatter hjem fra stranden om natten. Denne viden kan han imidlertid ikke finde anvendelse for endnu (men vent bare – intet sker forgæves i denne novelle!).

Sidste kapitel (386–407) bringer løsning på alle problemer. Pauls skib strander, så han kommer i land omtrent som profeten Jonas – dog ved Peer Jægers mellemkomst. Ved et goldschmidtsk »tilfælde« mødes ikke mindre end seks af handlingens personer ved Ganhøj: Paul, Mortensen og Aïs samt sognefogden i følge med Rasmus Jochumsen og hans søn. Nu kan Mortensen gøre brug af sin hemmelige viden, og man slår en handel af i en antydningens form, der ikke lader sognefogden vide mere, end han *vil* vide. For ikke at få en betydelig straf for tvisttyveriet tager Jochum den mindre for sagen med uret. Paul er renset og kan få Aïs. For ædelstenen kan de købe en god gård i Saltum. Mortensen fik således sin vilje: Paul kom bort fra stranden.

Fortæller og sted. Mens i *VæGraa* vægten for de centrale partiers vedkommende helt var lagt på dialogens indirekte fremstillingsmåde, sker karaktertegningen i *Ekko'et* hovedsagelig direkte med forfatterens ord i 3. person. I det hele er det den klassiske og suverænt alvidende forfatter, der dominerer i denne novelle. Ikke blot kender han sine personers tanker (sml. note 14) og deres for- og fremtid, han vidrebringer sågar i anførselstegn, hvad Aïs *nær havde sagt* (397).

Ind i den snakkesalige beretning er flettet vidtløftige kommentarer og humoristiske læserhenvendelser, hvori forfatteren ligefrem drøfter

novellens komposition. Efter at have præsenteret helten i en episode fra hans ungdom skriver G således:

Da denne Paul Hvarre eller Hester-Paul er en af Hovedpersonerne, ja næsten Hovedpersonen i Historien om Ekko'et, vil man vel ikke have Noget imod at gaee et par Skridt tilbage og dvæle lidt ved hans Barndom . . .(268)

Om Mortensen hedder det, at han har haft så stor betydning for drengens udvikling, »at han, som i gamle Dage blev sagt i Romanerne, behøver et særskilt Capitel« (281). Da selve ekko-lokaliteten er introduceret med tilhørende sagn, hedder det, at denne beskrivelse kun skal tjene som foreløbig underretning, idet begivenhederne, der »sluttelig samle sig om Ekko'et, [bør] fremtræde efter deres Tidsfølge« (327). Endelig forklarer G på fortællingens sidste to sider, hvorledes det gik helten senere, og hvorfor han køber en gård i stedet for at anlægge et teglværk. Eventuelle læsere blandt vendelboerne vidste jo, at det ikke var Paul, men købmand Klitgaard, der grundlagde teglværket på Pirups Hvarres grund! Novellen slutter i den flove ordspilspointe, at det fortalte forhåbentlig må »finde et venligt Ekko i Læsernes Sind.«

Ligesom den topografiske indledning til *VæGraa* er også lokalitetsbeskrivelsen meget omhyggelig i *Ekko'et*. Ikke mindre end to ruter, ad hvilke man kan komme til Pirups Hvarre, er beskrevet; men allerførst gives – i øvrigt næppe korrekt – stednavnets etymologi²². Som regel har imidlertid naturskildringerne en funktion eller i det mindste en begrundelse. Den indledende naturbeskrivelse giver almen miljøbaggrund (261–66), mens den senere skildring af den hemmelighedsfulde, »besjælede« klitnatur (273–75) knyttes specifikt til hovedpersonens udvikling med ordene »Det kunde Paul selv afgive Vidnesbyrd om; thi . . .«.

Den vældige natur vækker hos den fremmede besøgende tanker »om det fjerne, større Livs Indhold og Glæde og om Alt, hvad Glæden trues af.« Hvis man har spillet fallit, tabt »sine Formaal af Sigte«, så kan man »tye hertil for i Stilhed at modtage Døden – eller maaskee finde Livet« (265). Anderledes siges det at forholde sig med den lokale befolkning, for hvem det hele er vane. Men alligevel betyder stranden noget særligt også for dem: strandinger skaber liv og bringer bud fra det fjerne, og på denne måde giver havet disse mennesker en erfaring og dannelse, som adskiller dem fra almindelige bønder og

fiskere, mens den hårde natur på den anden side gør dem lige så forskellige fra købstadsfolk. – Som det vil ses, er der tale om generelle betragtninger, som kunne have stået i *ReiV*.

Komposition. *VæGraa* var m. h. t. handlingens opbygning karakteristisk ved ikke at minde om Gs tidligere værker (romaner). Dette hænger formentlig sammen med, at de enkelte elementer i værket er hentet i Jylland på hederejsen (jfr. note 7) og umiddelbart derefter med heldig hånd kombineret så fast, at man ikke kan skimte kompositionsfigurerne. Man kan imidlertid med nogen sandsynlighed udskille indledningssekvensen (Karen og professoren) som helt og holdent Gs egen opfindelse. Denne ene scene falder uden for almuefortællingens i øvrigt stramme komposition og er måske bl. a. udtryk for traditions-mæssig forlængelse af Gs praksis fra de store romaner, der alle tager deres udgangspunkt i hovedpersonens barndom (så nemesis kan få maksimalt spillerum).

På samme måde kan man – men i et ganske andet omfang – drage paralleller med *Ekko'et* og de tidligere romaner, især *Arvingen*.

I *Ekko'et* er det ikke blot et enkelt træk, der viser tilbage. Det er her muligt at drage helt præcise paralleller til tidligere romaner. Som eksempel skal fremdrages en række sådanne lighedspunkter mellem *Ekko'et* og *Arvingen* m. h. t. person- og handlingsstof:

- a: Som stor dreng oplever Paul ligesom Axel i *Arvingen* en kærlighed, der kaster paradisionens skær over den lokalitet, hvor mødet sker (Østerbro-haven er ombyttet med degnens have og Pirup Klit).
- b: På et vist tidspunkt kommer kærlighedsforholdets parter noget fra hinanden, hvorved blot følelserne forstærkes (Astrids bortrejse svarer i *Arvingen* til den periode i *Ekko'et*, hvor Paul tjener hos præsten i Ingstrup).
- c: Pauls fejlfortolkning af Ais' reaktion i oprevet stemning efter ekko-scenen svarer til den misforståelse, Astrid gør sig skyldig i, da hun på kunstudstillingen ikke fatter, at det er søsteren, Axel er sammen med.
- d: I begge tilfælde reagerer helten på c-hændelsen ved at modtage et tidligere afslået tilbud om at komme til udlandet (Axel med greven, Paul med kaptajnen).
- e: Teglværket har i *Ekko'et* samme symbolværdi som gården i *Arvingen*. (Hvorfor helten ikke til slut får sit teglværk i Pirup ligesom

Axel sin gård, er der gjort rede for i en forfatterkommentar i slutningen af *Ekko'et*.

- f: Da Paul i Holland har været lige ved at kaste sig i den erotiske malstrøm (jfr. *sydfrugterne*), ser han i en vision Aïs (jfr. *klokkelyng*), og paradismyten (jfr. *ribsbuskene*) fastholder hans kærlighed til hende. Dette svarer nøje til en vision, Axel får efter at have været på vej til at gøre noget forkert (bukke under for spilleliden-skaben). Axel får i øvrigt denne art påmindelser om den rette vej adskillige gange.
- g: Det er Jochum Ras og hans far (altså tidligere venner), der søger at frarøve Paul den kvinde, han elsker. Dette træk svarer ganske til den rolle, grev Fritz og dennes far i *Arvingen* spiller i forholdet til Astrid og Axel.
- h: Peer Jægers (bemærk hans svaghed for alkohol) påvirkning af dren-gen Paul er en parallel til den noget forsumpede ritmesters mar-tialske indflydelse på Axel. Muligvis er der også sider af ritmesteren i Mortensen, jfr. hans fortid ved 1. Jyske og hans militære holdning til de etiske spørgsmål.

Der ville vel kunne findes endnu flere præcise paralleller mellem de to værker, men de anførte eksempler må være tilstrækkelig dokumen-tation for, at *Ekko'et* kun i det ydre (miljø) er udtryk for en fornyelse i Gs forfatterskab.

Det er nærliggende at sætte novellens ydre lighedspunkter med tid-ligere værker i forbindelse med dens lange *mulige* tilblivelsestid (som-meren 1865 – begyndelsen af 1869): Jo mere G arbejdede med sagen, desto mere nemesis-udspekuleret blev den, og desto mere nærmede resultatet sig hans faste romanskema. Det er sandsynligt (men også kun sandsynligt, idet der ikke foreligger bevis i form af manuskript-udkast), at G oprindelig har tænkt sig at skabe en mere episodisk digtning omkring *pigen og ekkoet* (jfr. tidligere cit. *Br II*, 113), muligt en kort ting med kvindelig hovedperson og et almuepræg, der som i *VæGraa* skulle komme indefra. Men noget sådant kunne han kun gøre, mens han endnu havde det jyske stof i øret (sml. den meget hurtige udgivelse af *VæGraa*). Hvorfor arbejdet med *Ekko'et* trak i langdrag, ved vi ikke noget konkret om.

Den væsentligste indvending mod *Ekko'et* er ikke den brede fortælle-stil, som er (og især var) en legitim løsning af den episke digters op-gave, men derimod det tidligere antydede meget fortænkte i nemesis-

strukturen, at alt direkte og foregribende *postuleres* at være skæbne eller i det mindste viser sig at få skæbnesvanger betydning senere. I en relativ kort episk form som denne slår det konstruerede endnu tydeligere igennem end i en stor roman som *Arvingen*. Det er ikke så meget forfatterens antydninger og heltens anelser (eksempelvis (387) om den gale kurs), som de helt ordrette citater, indlagt som momenter i skæbnestrukturen, der virker uacceptable i kunstnerisk henseende. De tre mest typiske eksempler er:

- A: Pauls ubevidste gentagelse af Ais' spørgsmål til ekkoet: »Vil du være min Kjæreste?« (354) og den deraf følgende misforståelse.
- B: Gentagelsen af Pauls udfordring (350) senere, da han hænger i takkelagen som et offer for vinden og havet (»Nu blæser det ham et Stykke« (390)).
- C: Den hollandske pige (368) besvarer det spørgsmål, som skæbnen ikke ville lade Ais besvare, jfr. A.

Den måde, Ais misforstår Paul på, da han vil give hende stenen tilbage (396 f) har utallige paralleller i Gs dramatiske forsøg; man kan finde hele sider med dialoger af den art.

Til fyldstoffet i *Ekko'et* hører det digt, Ais hævdes at have skrevet (363 f), og især den omstændelige måde, det præsenteres på. Såvel i *ReiV* som i *HRei* kommer G ind på almuens kærestebreve og kærlighedsdigte. Og i *VæGraa* lod han Marie og Karen udlægge det digt, Jens havde ladet »Digteren, Seminarist Anders Anst i Kragelund« forfatte (16). Der er ikke tvivl om, at Gs hensigt har været at stille denne lejlighedslyrik i den lidt nedladende ironis lys. Og i *Ekko'et* har hans mange omsvøb inden digtet tydeligvis også et formål, der ligger uden for værket²³. Hans egen magtesløshed²⁴ over for den metriske digtning har vel skærpet ironien, selv om Kyrre givetvis har ret i, at den dame, som kom ind i billedet under Gs udarbejdelse af *BrChol*, har foresvævet ham, da han udleverede amatørlyrikken til latteren²⁵.

Persontegning. Den væsentligste forskel fra *VæGraa*, man kan iagttage i Gs personkarakteristik i *Ekko'et*, er den ironiske belysning, forfatteren ofte giver sine figurer. Dette træk hænger nøje sammen med novellens bredde og hele den alvidende forfatterholdning. Den er knyttet til det lag i bogen, som ikke har noget egentligt med handlingen at gøre, men er helliget kommentarerne, der kan gælde miljøet som sådan (»— en Bemærkning, som dog sjelden blev gjort af Blokhus-

folk« (268)) eller rettes mod en enkelt person som fx skolelærer Mortensen, der med sin idelige profetiske²⁶ tale isprængt militære termini er en art komisk figur. Men det bemærkes, at dette lidt latterlige præg ikke forhindrer ham i at have en funktion som det skæbnens redskab, der til slut klarer begreberne (jfr. også Levi i *Ravnen* og majoren i *En Jul paa Landet*). Mortensen er i øvrigt en af Gs mest originale frembringelser, fhv. underofficer ved 1. Jyske og formedelst en »i alle Maa-der upaaklagelig Opførsel« i forbindelse med tidens gryende interesse for gymnastikken ansat som lærer for Pirup og Hune. Som Jonas for de niniviter præker Mortensen omvendelse for kystbefolkningen. Luften på egnen siges nemlig at være sådan, at selv lovkyndige teologer fra Universitetet, der kom over som præster, »ikke længer grant kunde see Forskjellen mellem Mit og Dit, hvis 'Dit' laa i Vandet« (283). Som påskud for sit ønske om at tegne Mortensens portræt i fuld størrelse – han får et helt kapitel – anfører G den store betydning, skolelæreren havde og fik for Paul.

Jochum Ras og hans far viser sig begge at være mindre hæderlige typer, hvorfor G har givet dem fællestræk i det ydre, især det stive, vigende blik (271 f). Modsat kendes fra romanerne Gs »fysiognomirigtige« helte.

Markant blandt personerne står Peer Jæger²⁷, en gudsforgåen krop, der ikke ønsker hjælp af de højere magter. Han er nok overtroisk (280), men reagerer voldsomt mod, at der er tøjleri (ekkoets hævn) med i spillet, da Paul er i livsfare: »Aa, Sludder! [. . .] Ingstrup Nisser skal it raade paa Blokhuis Strand, saalænge a har Veir i Livet at blæse igjen med« (390).

Selv om G (jfr. note 19) har forlenet forholdet mellem Paul og Aïs med det erotiske lykkesymbols gyldne skær, har han ikke berøvet dem deres solide jyske tankesæt. Et par træffende eksempler i form af replikker skal anføres. Da de to i den øde klit pludselig går mellem vilde roser, besvarer Paul Aïs' overraskede udbrud med ordene: »Ja, her er god Grund underneden; hele Banken er Ler!« (307). Forfatteren undlader i denne forbindelse ikke at gøre opmærksom på drengens manglende sans for den symbolske udlægning. Endnu mere praktisk-fornuftig er Aïs' svar, da Paul tilbyder at skyde en af de ryler, hvis færden de sidder og betragter: »Aa, nei; der er jo Ingenting paa de smaa Stakler!« (309).

Degnefamilien i Saltum er karakteriseret på en ejendommelig måde, som hænger sammen med Gs nemesisformål. Degnekonen vil have Aïs

gift med Jochum Ras, bl. a. fordi hans farbror *næsten* er blevet kammeråd. Fru Tolne ville have været præstekone, men blev degnekone, datteren skulle have været døbt Ayessa, men kom til at hedde Aïs og »det fulgte heraf, næsten som Skjæbnens udtalte Villic, at Aïs skulde giftes ikke med Sønnen, men med Brodersønnen af en Kammerraad« (375). Denne dybsindigt udtænkte konsekvente skavank i degnefamilien forhold, må man tilbage til *Arvingen* for at finde en parallel til m. h. t. fortænkthed (fx: enkes datter/enkes søn; sml. *Arvingen* s. 168 og 22).

Om nogle enkelte personers forhold til virkeligheden kan man læse i den anførte artikel af C. Klitgaard, jfr. note 2.

Sprog og stil. De sproglige og stilistiske virkemidler i *Ekko'et* må naturligvis falde i to forskellige grupper, alt efter om de forekommer i de jyske dialogpartier eller i forfatterens beretning i 3. person. Der er dog overlapninger, idet fortælleren også farver sin egen stil med dialektord, figurer og billeder hentet på stedet.

Som i *VæGraa* indgår i ordstoffet en lang række tilnavne, som i høj grad er med til at give fremstillingen liv. Ofte forklares deres besynderlige oprindelse. Det gælder Hester-Paul²⁸ (267f), Sti Andersen (266 f) og Døde Anders (319). En enkelt gang konstateres blot det underlige navn: Halte-Ib om en husmand, der ikke halter (335). Gs etymologi (279) for Peer Jægers tilnavn er iflg. Klitgaard fejlagtig (se note 2).

Hypotagmer af typen »Ingstrup Nisser« (390) og »Saltum Ribbuske« (368) uden s er ægte jyske²⁹ og må formodentlig være opfanget på stedet. Sognefogdens »Ja, aa, ja« (400) med det noterede, omfattende betydningsområde, er et meget fint iagttaget udtryk for dialektens reserverede manér.

Oratio tecta forekommer fx side 332: »Jo, Poul [trykfejl for Paul] kjendte dem; det var Blokhusfolk alle Fem.« Som indledning til det ejendommelige indskud (handlingsreferat), der (327–29) måske under indflydelse af det foregående alment beskrivende stykke (326–27) er holdt i præsens forekommer en variant af den dækkede direkte tale. Ordene »Præsten har kaldt Paul ind til sig« viser, at det følgende er præstens tale i dækket form, selvom den direkte forms præsens er bibeholdt. Passagen (sidste halvdel af s. 327) slutter med direkte tale, men uden anførselstegn. Hele afvigelsen fra de gængse episke former på disse sider kunne tyde på, at den første del af 4. kapitel ikke er

blevet endeligt udarbejdet inden trykningen. Naturligvis kan der være tale om bevidst tempusvariation, men det forekommer blot i så fald vanskeligt at se hensigten med, at såvel handling som dialog og tanker refereres under ét på denne måde.

»Dækket tanke«³⁰, som i den folkelige fortællestils ofte meget komplekse form er mindst lige så almindelig som oratio tecta, og som kan være uhyre vanskelig at skelne fra denne, optræder vel i udtrykket: »Jo, saa vilde han selv strax lidt mere« (355).

For de fleste personers vedkommende er dialekten gengivet i antydet form med »a« og »it« (se note 15) som i *VæGraa*. I enkelte tilfælde antydes dialektudtale i andre ord, fx hos Peer Jæger: »mæselv« (336). Ais og Paul samt skolelærer Mortensen siger »jeg«, hvad den sidstnævnte ganske uden held søger at få sin kone til også. Smlg. lærerdatteren i *VæGraa*, der benyttede begge former for at »holde sig i nogen Øvelse med at være dannet« (13). Kortformer som »ha'e« og »gi'e« (336) skal næppe angive dialekt, men blot talesprog.

Forfatteren kan på kommentarplanet fremhæve virkningen af de anvendte lokalfarvningsingredienser, som i følgende tilfælde, hvor Jochums replik kontrasterer til kommentaren (det franske):

»Ja, aa, ja; har man it Lyngtørv, saa brænder man Komøg«, hvormed han utvivlsomt vilde tilkjendegive, at Pauls Opfindelse kunde være god, faute de mieux. (324)

Man er her Poul Møllers stil i *Lægdsgaarden* endnu nærmere end i *ReiV*.

Kontrasten er en dominerende stilfigur i værkets berettende partier. I ironien virker kontrasten mellem form og stof. I beskrivelsen af Mortensen og i hans egne replikker eller – som oftest – monologer er kontrasten mellem det gammeltestamentlige og det militære morsomt udnyttet. Hans bibelhistoriske fortælling blandet op med garnisonserindringer (287 f) er et komisk mesterstykke. Ganske kort og præcist er denne kombination udnyttet i flg. replikreferat: »... det [. . .] var reglementsstridigt, ja en Vederstyggelighed« (284). Der ligger også en spænding mellem stil og stof i Gs brug af klassiske elementer i sammenligninger (268: Centaurer, Poseidon og 271: Aristides). Ved at sammenligne Rasmus Jochumsen med Aristides opnår G samtidig at udlevere egnens opfattelse af ret og hæderlighed.

Ophobning af beskriverled, som også kan iagttages tidligere i forfatterskabet (se fx *FogSk* I, 198 og II, 217), findes i rigt mål i *Ekko'et*,

især i de naturbeskrivende partier. Af i alt en halv snes typiske eksempler (hovedsagelig asyndetiske) skal anføres følgende fra indledningen: »... den bølgende, sønderrevne, af Storm ruskede, hvidgraae og matgrønne Klitstrækning tilhøre« (262). Også et enkelt adjektiv kan G vende og dreje for at opnå samme effekt som ved en række varianter: »hun var saa ulykkelig, saa besynderlig ulykkelig; thi egenlig ulykkelig var hun heller ikke« (353). I dette treleddede udtryk er 2. led ikke en forstærkelse af 1. m. h. t. »ulykkelig« (med stigende emfase fra »saa« til »saa besynderlig«); 3. led viser, at det er på »besynderlig«, hovedvægten hviler i det 2. led.

De to analyser har vist flere forskelle end lighedspunkter mellem *VæGraa* og *Ekko'et*. Selv om der i de korte kulturkommentarer i *VæGraa* var mindelser om folkloristens holdning til stoffet, er rejsebogsforfatteren meget nærmere i *Ekko'et* (jfr. fx de direkte læserhenvendelser). I beskrivelsen af Blokhus anbefales stedet ikke direkte som turistmål som i *ReiV*, men det nye gæstgiveri nævnes da!

Som det er antydnet ovenfor, kan forskellen i komposition, stil og holdning måske have noget at gøre med den korte henholdsvis lange tid mellem indtrykkets modtagelse og det færdige arbejdes udgivelse; især kan denne tidsfaktor meget vel være forklaringen på *Ekko'ets* overensstemmelse med Gs udviklingsromanskema. Noget tydede på, at en interessant lokalstofilg kerne også skulle have været det bærende i *Ekko'et*.

Som de to tekster nu foreligger, har de knap andet til fælles, end at der i begge tilfælde er tale om en kærlighedshistorie, som trods mange forviklinger undervejs når frem til en lykkelig slutning. Miljøet er nok i begge tilfælde almuens, men dog forskelligt for de to fortællinger.

Karakteristisk er det, at den stramme episodeditning *VæGraa* ender i en pointeret scene med fuldt motiveret dækning i den indre handling, mens den snakkesalige og malende vendsysselske fortællings slutning spiller på udenværkerne. Gs lærermester i det jyske, Blicher, beherskede og anvendte som ramme for *sit* lokalstof begge former, den knappe og den snaksomme.

I den ene fortælling hersker psykologien, i den anden huserer nemesis³¹. Når også den sidste må siges at være læseværdig, er det – ofte nærmest på trods af handlingen – i kraft af lokalbeskrivelsen og den charmerende forfatterholdning, der især ytrer sig i de kommenterende omsvøbs ironi.

NOTER

(1) Da der ikke foreligger nogen definitiv videnskabelig udgave af Goldschmidts værker, henvises i det flg. til enkeltværkerne i førsteudg. Således vil sidetal i forbindelse med *Ekko'et* (og *Den flyvende Post*) referere til *Smaa Fortællinger*. Flg. specielle forkortelser er anvendt (trykkeåret er overalt det *faktiske*): *Br I-III* Breve fra og til Meir Goldschmidt. 1963. *BrChol* Breve fra Cholera-tiden. 1865. *BrF I-II* M. Goldschmidts breve til hans familie. 1964. *FlyvP* Den flyvende Post. 1868. *FogSk I-II* Fortællinger og Skildringer. 1863-64. (III = *Arvingen*. 1864). *HRei* En Hedereise i Viborg-Egnen. 1866. *KJHist* Kjærlighedshistorier fra mange Lande. 1867. *Kyrre I-II* Hans Kyrre: M. Goldschmidt. 1919. *LivsER* Livs Erindringer og Resultater. I. 1876. *MB:Gfo* Mogens Brøndsted: Goldschmidts fortællekunst. 1967. *MB:MG* Mogens Brøndsted: M. Goldschmidt. 1965. *NogS* Nord og Syd. (*U* = Ugeskrift). *ODS* Ordbog over det danske sprog. *PolBem* Nogle politiske Bemærkninger og Notitser. 1864. *RabE* Rabbi Eliezer. 1861. *RabR* Rabbi'en og Ridderen. 1869. *ReiV* Dagbog fra en Reise paa Vestkysten af Vendsyssel og Thy. 1865. *SmaaFo* Smaa Fortællinger. 1868-69. *VæGraa* Den Vægelsindede paa Graahede. 1866. - (2) Om G og Blokhuis har C. Klitgaard skrevet i *Tidsskr. f. jødisk Hist. og Lit.* III, 1921-25, s. 176 ff. Heri behandles bl. a. forholdet mellem virkeligheden og fremstillingen i *Ekko'et* (strandingen, Peer Jæger, Mortensen og Madam Bils). - (3) Såvel *Kyrre* (II, 104) som *MB:MG* (159) anfører, at dagbogen før udg. i bogform blev trykt i III. Tidende. Dette gælder kun 4 brudstykker, der valgtes efter egnethed til at trykkes sammen med illustrationer af marinemaleren C. Neumann. Se numrene for 29.10., 5.11. og 10.12. Omkring sidstnævnte dato udkom bogen, som i III. Tidende blev anmeldt 31.12. - (4) Det norske *Literairt Tidsskrift* (I, 1866, s. 223-26) dadler i en i øvrigt positiv recension G for at være for national. Begrundelsen er Gs udeladelse af slette og smålige træk, som han anså for »individuelle, ikke nationale; men hvorfor han ansaa dem for individuelle, har Goldschmidt undladt at oplyse.« - (5) Selv om Ålborg-afsnittets politiske indhold svarer nøje til synspunktet i *Arvingen* og *PolBem*, undlader Cl.P. ganske at kommentere det. Siden anmeldelsen af *Arvingen* og Gs svar i det polemiske mesterstykke *PolBem* var forholdet mellem Cl.P. og G ved Bjørnsons mellemkomst bedret betydeligt. Utilbøjeligheden til at udsætte sig for en personlig persiflage af lignende træfsikkerhed som den i *PolBem* kan vel også have spillet ind. - (6) I modsætning til *ReiV* (jfr. note 3) blev *hele HRei* bragt som føljeton i Fædrelandet i november 1866 (nr. 258-62, 264-66, 268-73 og 276-78). Derfor havde dette blad ingen anmeldelse af værket. Efter annoncering (3.12.) blev det blot konstateret udkommet (7.12.1866). - Det er derfor mere end besynderligt, at Valdemar Andersen i nyudg. af *HRei* (1954) refererer og polemiserer mod Cl. Petersens anmeldelse af bogen! Den kritik, der sigtes til, er tydeligvis artiklen om *ReiV*. Se Fædrelandet 27.1.1866. - (7) Om mulige modeller fra det virkelige liv kan man læse i *Slægtsgaarden*, aug. 1955, s. 1-8 (Hans Ellekilde) med henvisninger, samt i Tage Kaarsteds *Almueskæbner*, 1961, s. 73-82 (med henvisning til arkivmateriale). Se endvidere *Fra Viborg Amt*, 1958, s. 98-116, *Århus Stifts Årbøger*, 1960, s. 124-30, samt noterne til V. Andersens forkortede udg. af *HRei*, Kolding 1954. - (8) Den frygt for lokalbefolkningens reaktion, som G spørger med i *Ekko'et* (fx 382 f), viste sig begrundet; sml. Klitgaard, jfr. note 2.

– Det forekommer ejendommeligt, at G i *VæGraa* har ladet maleren Støje bære samme navn som den lærer, han har lånt træk hos. Denne Støje var i 1866 skoleholder i Silkeborg og døde først 1883. Sml. Kaarsted i *Arhus Stifts Årbøger* 1960. – (9) Se H. Hjorth-Nielsen i *Personalthist. Tidsskr.* 9. Rk. I, s. 27 ff. Selv om G i den pågældende passage i *HRei* lader professoren antyde, at han ingen vegne kan komme med myndighederne, fordi han ikke tilhører det nationalliberale parti, har man lidt svært ved at tro, at G virkelig skulle have været et tidligt offer for de hemmelige kartoteker. – (10) Også her forsøger G sig med en etymologisk forklaring. Han mener, at ordet *Daas* er *ås* med tilføjet *d* for alliterationens skyld. Ordet kommer imidlertid af *døjs*, jysk for *dysse*. Se *ODS* (*dos*) og Feilbergs ordbog (*døjs*). –

(11) Iflg. dagspressen (se annonce i *Fædrelandet* 1.10.1866) må *VæGraa* være udkommet på dette tidspunkt trods titelbladets 1867. Sml. Ph. Weilbachs anmeldelse i *Berl. Tidende* 10.10.1866, hvor trykkeåret anføres som 1867. – (12) Brandes sammenligner Gs jyske skildringer med Blichers og karakteriserer G som »den litteraire, hyperæsthetiske, kosmopolitisk dannede, ethnograferende« uden i øvrigt at frakende denne holdning dens fortrin. Bemærkningen i *HRei* om konen, der ikke var så villig til at byde G logi, da hun frygtede, at »en saadan Kjøbenhavner var vanskelig eller 'hyperæsthetisk', som en Anmelder i hendes Sted vilde sige« (77), har således speciel adresse til Brandes. – G var med føje skuffet over den ringe opmærksomhed, pressen viste hans jyske bøger. Bl. a. herom skrev han en fortale til brug i *HRei*, men lod den ikke trykke (se *Kyrre* II, 130 f). – (13) *Kyrre* (II, 109 ff) tager sit udgangspunkt i Gs teori om menneskets personlige udvikling som optagelse og forvandling af gift eller næring (*LivsER* 128) og sammenstiller Karen Graa med Else Frederiksen i *Ravnen* og Hedvig i den sene nemesisdemonstration *Gift*. *Kyrres* formulering: at motivet i *Gift* »behandles [. . .] med den samme logiske Følgerigtighed« som i *VæGraa*, synes ikke – omend udtrykket nok ville have gefaldet G – nogen træffende beskrivelse af en psykologisk udvikling, hvis væsentligste karakteristikon netop er de overraskende afvigelser fra det »logiske«. I *Seks patografiske miniaturer*, 1966, har Ib Ostfeld en passant beskæftiget sig med *VæGraa*: »Driften er pludselig blevet vakt hos den purunge pige og dermed en dulgt angst for dens realisation« (67). Uden nogen kompetence på dybdepsykologiens gebét må man have lov at stille sig tvivlende over for Ostfelds betragtninger, ikke mindst når han hævder, at tilfældet (seksualangst) kureres »ved en håndfast behandling af den fornuftige ægtemage.« Karens »tilfælde« er kureret, da hun har fået Jens; det er *hans* ed, der står i vejen for forholdets seksuelle realisation. – Endelig forekommer Ostfelds kritik af *sjettet* som mindre karakteristisk for miljøet temmelig malplaceret, eftersom stoffet er hentet på stedet, og netop det unikke motivs spænding mod miljøet er et af fortællingens hovedvirkemidler. I en analyse med mange rigtige iagttagelser imødegår Brøndsted Ostfelds parallel mellem Holbergs og Gs *Vægelsinde* (*MB:Gfo* 311 ff). Selv ser Brøndsted i Karens psyke »det jyske urstof, sjælens sære vildskud, som århundreders kultivering og bondesamfundets konventioner ikke har fået bugt med.« – Iflg. nærværende analyse må man vel (lade sig nøje med at) *beskrive* Karens forlovelsesodyssé som begrundet i en psykisk interferens af medlidenhed, trods og – naturligvis – erotik. – (14) Udtrykket »som hun selv

sagde senere» (41), er måske et forsøg på at antyde, at historien er blevet fortalt til forfatteren (så den via forskellige mellemed kan føres tilbage til Marie). Naturligvis kan formuleringen også være et eksempel på den alm. forfatteralvidenhed, som ellers direkte modarbejdes i en række tilfælde, hvor G lader uvidende om sine personers tanker (exx: »Det foer maaskee Karen gjennem Hovedet, at . . .« (28) og » . . . syntes Karen maaskee« (33). – (15) *VæGraa* må i dialektal henseende placeres i det vestjyske område. I Gs prøve på jysk mundart (12) springer nogle unøjagtigheder i øjnene: at for *te*, manglende apokope i tre verbalformer, *Haand* for *ho'n* (langt *o* med stød), tvivlsomme diftonger i formerne *raut* og *wivte*, samt *beile* brugt dels med præpositionen *te*, dels med objekt: *mæ* (der er næppe belæg for den sidste konstruktion; derimod er verbet ofte i jysk forbundet med *ad* i stedet for med *til*, jfr. Feilbergs ordbog). Den ualm. brug af *a* s. 71 (»det er *a*, der var taavelig«), hvor man som prædikatsled skulle vente oblik form, må vel bero på en misforståelse. *Jysk Institut* har kun noteret ét paralleltilfælde: »Huem dier aad, de var *a*« (Mar. Kristensen og Brøndum-Nielsen: *Gammel-dags skæmt*, 1916, s. 15 f), som Peter Skautrup i ordbogsmask. antyder kan være spøgende sprogbrug. I sin anmeldelse af *VæGraa* (optr. i *Konst og Æsthetik*, 1870, s. 384 ff) indvender Ph. Weilbach imod Gs vekslende brug af *it* og *itte*, at den sidste »langtrukne, slæbende» form ikke er jysk, hvilket han iflg. *Kort over de danske folkemål* (nr. 79) har ret i; i dialektafnittene i *Ekko'et* benyttede G da også kun den apokoperede form. Fædrelandets anmelder (1.12.1866) tillader sig at korrekte Gs *Lidkjøb* (17), som han mener rettelig burde være *Ligkjøb*. De to former har imidlertid samme betydning og er blot lydlig varianter (jfr. *ODS*). – (16) Denne udeladelse hører dog ikke *kun* det folkelige fortælsesprog til. Jfr. fx *BrF* II, 33 og *SmaaFo* 237, ligesom formen i *Ekko'et* (293) er benyttet i de almene betragtninger og næppe med specifik folkelig intention. – (17) D. Simonsen har i *Goldschmidtiana* II, IV og V i *Tidsskr. f. jødisk Hist. og Lit.* I, 1917–19, peget på en række af Gs fejltagelser i benyttelsen af jødisk-sproglige elementer i miljøbeskrivelserne. Der er næppe alvorligere misforståelser i det jyske end i det jødiske (se noterne 15 og 20). Som bekendt var Gs forgænger og mulige læremester i jysken, Blicher, heller ikke nogen præcisionens mester m. h. t. dialektgengivelsen, men sammenblandede suverænt vest- (Thorning) og østjyske (Spenstrup) træk. – (18) Se især Fr. Dreier: M. A. Goldschmidt, et Litteraturbillede, 1852, s. 23 ff, Brandes' anmeldelse af *RabR* i III. Tidende 4.4. + 11.4. (incl. tillæg) 1869, samt Erik Bøghs usmagelige polemik i *Dit og Dat fra 1869*, 1870. – (19) *Paul* introduceres (268) i et solnedgangsbillede: » . . . den stærke, smukke Dreng, der paa de lange Bølger med de hvide Kamme syntes midtvejs mellem Solen og den lysende Strand«. *Ais* beskrives første gang således: »Hun var i hvid- og rødtribet Kjole, og Indtrykket, som den Kjole tilligemed hendes lyse Ansigt gjorde paa Paul, var, at han blev mindet om Blomsten paa Kløkkelyng« (302). Sol- og farvesymbolik hos G er et emne, som det ville kræve en selvstændig afhandling at redegøre for. Men der er næppe tvivl om, at solens gyldne skær ofte i forfatterskabet optræder som en art erotisk lykkesymbol, jfr. fx *NogS* 1849 U II, 119, *BrChol* 38, 79 og 117 samt *VæGraa* 61, 79 og 83. Sml. *LivsER* 387. I den centrale forlovelsessituation i *Ekko'et* (315) er solskæret næsten skematisk anvendt som betingelse i to parallelle passager: a) »*Ais* var kommen et Par

Skridt foran Paul og vendte sig om. Skjæret af den synkende Sol faldt da paa hendes Ansigt og hele Skikkelse, og hun var ganske gylden.« (Han giver hende sin gave). b) »Hun standsede et Øieblik [...] og da han vendte sig for at oppebie hende, stod han for hende i Guldskjæret.« (Hun giver ham sin gave). Om naturen og dens magter som symboler se også *MB:GFo* 306 ff. – (20) Vilh. Andersens benyttelse af dette navn (III, 653) som eksempel på Gs usikkerhed i det jyske er en ret grov misforståelse, eftersom navneformen hos G ikke blot er forklaret (302 f), men også udtrykkeligt har en – omend søgt – funktion i karakteristikken af degnefamilien (375). Derimod er der andre tvivlsomme »jyskheder«, som Vilh. Andersen kunne have kastet sig over. Ordet *Daa*, som iflg. G skulle betyde *Kraft* (299), ses intetsteds afhjemlet. Feilbergs *do* (I, 190) er der næppe tale om. G (og hans læsere) har vel forbundet det mystiske *Daa* med *dåd* eller måske ubevidst associeret et aflydsforhold til *duelig* analogt med fx *formålformue*. – *Hin om*, som G selv oversætter ved *hvad om* (209 f) er klart en fejlhøring for det alm. jyske *end om*, som G vel ud fra den spørgende betydning har ment burde have et *h* som så mange andre interrogative pronominer. – En lang række gloser af jysk (ofte speciel vendsysselsk) proveniens er imidlertid anvendt ganske korrekt, fx: *gjæv* (267), *svænge* (267), *prange* (269), *sløju* (273), *dørrede* (280), *krantis* (299), *Boile* (314), *bander it* (334), *svirende* (336). Dialektens tre grammatiske køn afspejles i *hun* (300) om stranden. –

(21) Pigens hollandske sprog mindsker tilsyneladende ikke replikkens chokvirkning på Paul, lige så lidt som sprogvanskeligheder gjorde sig gældende, da Axel i *Arvingen* (416 f) hørte faderens velsignelse af den syriske arabers mund! – (22) Den sandsynligste betydning er *klitbrud*; jfr. *Jysk Instituts* optegnelser. Muligvis en åbning i kystklittrækken, så man kan køre op igennem (vende) med vogn (sml. *hverfa*). C. Klitgaard lægger i *Saml. til Jysk Hist. og Topografi* 3. Rk. III, s. 85–92, vægten på funktionen: *græsning*. Derimod er Feilbergs *signalstang med kurv* (I, 693) mindre sandsynlig. – (23) G anfører i *Ekkø'et* (363), at karle og piger på landet ofte får skrevet kærlighedsdigte hos »en kyndigere Person, en Seminarist eller en Kokkepige.« Jfr. også sammenstillingen »Digteren, Seminarist« i *VæGraa* (16), som hentyder til C. A. Thyregod, der var en svoger til den person, som havde været Gs nærmeste model for Jens Uhrmager (se Ellekilde jfr. note 7). Det er sikkert heller ikke uden ironi, at G lader en »rigtig, examineret Seminarist« (329) erstatte den farverige Mortensen. Sml. endvidere *HRei* 141. Helt barok er komikken i seminaristens etymologiske udlægning af ordet *kompas* i *HRei* (174). – (24) Jfr. også: »Enhver, som har prøvet paa at digte« (364). Et par brevsteder viser denne magtesløshed. I september 1861 skrev G fra England til Kr. Arentzen for at få ham til at korrigere versene i *RabE*, skrive en ny sang til 2. akt og bidrage med en versificeret slutning. Se *Br II*, 57 f. – Et brev til Chr. Richardt fra april 1867 er tydeligt selvironisk: »... hvergang jeg tænker paa at lave Poesi, gjør det ondt i min Rygrad« (*Br II*, 127). – Da *RabE* skulle omarbejdes til *RabR*, udbad G sig assistance hos Rudolf Schmidt. Brevet til ham 22.1.1868 er ganske morsom læsning (*Br II*, 140 f). – Yderligere belysning af Gs forhold til poesien får man af hans erindringer fra skoletiden i *LivsER* 168 ff. – (25) Se Ingeborg-afsnittet hos Kyrre (II, 112–22). Digtet »Den Første, og den Eneste« hævdes her at have haft betydning for Gs udformning af skildringen af bækken gennem

Pirups Hvarre i *Ekko'et* (307 ff). Digtet angives at være sendt til G efter Ingeborgs læsning af *FlyvP*. Dette kan imidlertid betyde 1866 (*Vintergrønt*) eller 1868 (*SmaaFo*). Versene er bevaret i NkS 4252,4° og bærer datoen 20.12., idet et efterflg. årstal – uvist af hvilken årsag – er raderet bort. Dog kan sidste ciffer tydes som 6. Digtet er altså skrevet umiddelbart efter første offentliggørelse af *FlyvP* december 1866. G kunne således meget vel have benyttet det; men det forekommer helt usandsynligt, at han i samme novelle på den ene side skulle udlevere Ingeborgs hele *digform* til latteren, hvad han notorisk gør (362 ff), og på den anden side skulle lade sig inspirere af et enkelt af hendes digte til den smukke skildring af bækken (307 ff). Der er da heller ikke konkrete tekstholdpunkter for, at det pågældende digt med det meget traditionelle og abstrakt udnyttede hav/elv-motiv bør ses afspejlet i *Ekko'et*. – Bækken gennem Pirups Hvarre optræder på en ejendommelig måde i Gs fortælling, idet den ligesom introduceres som et for læseren nyt fænomen ikke mindre end tre gange (262 f, 264 f og 307 ff). Man kan dog ikke heraf slutte noget m. h. t. Ingeborgdigtets evt. påvirkning, idet den sidste, større beskrivelse snarere må betragtes som resultatet af Gs ekstrarejse til Vendsyssel i september 1865, der havde fornyede studier af Pirup-bækken og Rye-åen som sit specielle formål (jfr. *Br. II*, 116). Allerede i *ReiV* (mere end et år før Ingeborgdigtet) er der skildringer af nordjyske bække og åer; beskrivelsen af Svenstrup-åen (56) bygger her på samme *iagttagelse* m. h. t. forholdet mellem vandløbet og havet, der med tværgående sandrevler spærrer udløbet, som den, der er udgangspunkt for den udbyggede skildring i *Ekko'et*. Heller ikke *katten, der leger med sin killing*, er et billede, som man behøver at søge Gs inspiration til *uden for* det foreliggende miljø. Alt i alt er Kyrres afsnit om Ingeborg-påvirkningen mere end noget andet en demonstration af den fare for misforståelser, som en uheldig kombination af biografisk metode og meddigtende fortolkning udsætter sig for. – (26) Vilh. Andersen skriver i *Ill. dansk Litteraturhistorie* (III, 653) ordret flg.: *Skolelærer Mortensen i »Ekkoet«, den jyske Nemesisihistorie (i »Smaa Fortællinger«) er jødisk overmalet med Bibelsteder*. – Hvad enten det nu er Mortensen eller fortællingen, der påstås *jødisk overmalet*, viser stedet Vilhelm Andersens modvilje mod G. De mange skriftsteder er jo nemlig et helt rigtigt set integrerende element i vestkystpietismens miljø. Det er ikke noget jødisk, det er missionsk. – Esajas dominerer GT-citatrækken med 15 eksempler, hvoraf de to (320) fejlagtigt er tillagt Elias, hvis profetrag dog er frataget ham i senere udgaver. Jeremias er citeret 6 gange, mens forbilledet Jonas kun bidrager direkte med skriftsted én gang. Mortensen kan sin GT incl. apokryferne (jfr. hentydningen s. 398 til *Tobiasbogen*), som på Luthers anbefaling holdt stand, lige indtil Vaisenhusets konkurrent Det engelske Bibelselskab ved en kongelig anordning af 11.5.1872 fik tilladelse til gennem sit danske agentur at udsende apokryfløse udgaver. Se herom P. G. Lindhardt: *Bibelen og det danske Folk*, 1942, s. 55 ff. – Lukas 23,31 (283) i en alm. forfatterberettende passage er vel en stilfarvende afsmitning fra figuren Mortensen. – (27) I *LivsER* (159) kan man iagttagte, hvorledes G har hentet en replik fra barndommen til karakteristisk af Peer Jægers natur. Sml. *Ekko'et* s. 280. – (28) *Hester* er en jysk form, som især er alm. i Østjylland (det østjyske pluralis-r). Sml. *SmaaFo* 134, hvor G anfører parallelformen i »Tre Hjorter«. – (29) Mens

sådanne former med stednavn som 1. led vel især i rigsdansk er kendt i institutionsbetegnelser (fx Kolding bank) har de videre udbredelse i jysk. Ikke mindst stedremser kan opvise talrige eksempler. Se fx Feilbergs ordbog III, side 9 og 48. – (30) Referat af de forskellige termini for dette fænomen i Willy Dahl: Stil og struktur, 1965, 93 f. Dahl anfører selv *observatio tecta* som en rimelig betegnelse på grund af analogien med *oratio tecta*. Man kunne imidlertid tydeliggøre udtrykket og dog bevare denne terminologiske lighedannedhed ved at foreslå *cogitatio tecta* som en egnet terminus. – (31) *Nemesis* var – og ikke mindst blev – et (næsten *for*) betydende begreb for G. De to tekster, der er behandlet i nærværende arbejde, har imidlertid ikke givet anledning til nogen detaljeret redegørelse for *nemesis*begrebets udvikling i løbet af forfatterskabet, hvorfor ordet *nemesis* på de foregående sider er anvendt i gængs betydning uden andre goldschmidtske nuanceringer end dem, der fremgår direkte af sammenhængen.